

Bánfalvy Csaba

A felnőtt értelmi fogyatékosok
munkavégzési jellemzőiről

A nehezedő munkavállalási feltételek sora csak az egyik oka annak, hogy a fogyatékosok jelentős része gondokkal küszködik az elhelyezkedésben. Azok ugyanis, akik fizikai vagy szellemi képességeikben korlátozottak, még a gazdasági fellendülés idején is nehezebben találnak állást, mint az épek. Ennek nemcsak a képességek korlátozottságában rejlik a magyarázata, hanem abban is, hogy a munkaadók és a társadalom általában előítéleteket táplál irántuk. Az eredetileg az enyhe fokban értelmi fogyatékosok elkülönített képzésére létrehozott, úgynevezett „kisegítő iskolák” tanulói például sok esetben nem fogyatékosok a szó gyógypedagógiai értelmében, de a kisegítő iskolai „címké” a közvélemény szemében negatív minősítést társít az érintett személyekhez (lásd erről: Csanádi, Ladányi és Gerő 1978; Bánfalvy 1984–90/IV). A súlyosabb értelmi fogyatékosok esetében a nyilvánvaló fogyatékoság, az enyhe fokban értelmi fogyatékosok vagy egyszerűen csak kisegítő iskolások számára pedig inkább az iskolarendszeri minősítés nyomán kialakuló stigma nehezíti a leginkább a munkavállalás formális szférájában való részvételt (Illyés és Erdősi 1986; Bánfalvy 1995, 1996).

Ebben a tanulmányban a felnőtt értelmi fogyatékosoknak és a volt kisegítő iskolásoknak a munka világában betöltött helyét vizsgálva *a bérmunka és a formális foglalkoztatás szférája mellett a családi és a háztartásbeli munkavégzésre* is kitérünk, mert kíváncsiak vagyunk arra, hogy a formális munkavégzés terepeihez hasonló mértékben érvényesülnek-e a fogyatékosok számára a munkavégzési korlátok a munka nem formális terepein, például a háztartáson belüli munkavégzésben. Elemzésünkben abból indulunk ki, hogy a munkavégzés a modern társadalomban alapvetően kétféle szervezetben folyik: a munka formális világát jelentő állami és piaci rendszerben és a munka informális világát jelentő háztartásokban. Bármelyik munkavégzési terepet vizsgáljuk is, sajátos emberi kapcsolatokat, szervezeti formákat, szabályokat és viselkedésmódokat, meghatározott ismereteket és készségeket találunk. A munka tehát nem csak a jövedelem forrása, hanem ezzel egyenrangú fontossággal az emberek társadalmi viszonyrendszerének alapja és modellje is.

A későbbiekben alapvetően két empirikus kutatás anyagára támaszkodunk. 1995-ben Csanádi Gábor, Ladányi János, Lányiné Dr Engelmayer Ág-

nes, Riegler Mária és magam (több más szakértő bevonásával) megkíséreltük fellelni a Csanádi Gábor és Ladányi János 1970-es évekbeli kutatásában szereplő, budapesti kisegítő iskolai tanulókat, és megtudni, hogy felnőttként mi jellemzi őket. A sokszempontú vizsgálatnak itt csak az általam elemzett munkaerő-piaci vonatkozásaira térek ki, amely mintegy 80 volt kisegítő iskolásról nyújt információt magnós interjúk és kérdőíves adatok alapján („Budapest '95”)

E közös kutatásunk anyagán kívül felhasználom annak a vizsgálatnak a tanulságait is, amelyet az Országos Egészségbiztosító Pénztár (OEP) Kockázatkezelő Kuratóriuma és az Értelmi Fogyatékosok Országos Érdekvédelmi Szövetsége (ÉFOÉSZ) támogatásával végeztem („Életminőség '95”), és amelynek keretében családban élő felnőtt értelmi fogyatékosokat, illetve családjukat kérdeztünk meg, többek között munkavégzési jellemzőikről. A minta az ország 13 megyéjére és Budapestre terjedt ki, rétegzett, véletlenszerű kérdőíves megkérdezéssel az 1995. február és május közötti időszakból. (Az országos mintában 569 enyhe, 475 középsúlyos, 90 súlyos felnőtt értelmi fogyatékos és 128 halmozottan fogyatékos volt. A mintán belül a budapesti értelmi fogyatékosok 96 fő képviselte, akik között 38 enyhe, 33 középsúlyos, 9 súlyos és 16 halmozottan fogyatékos volt.)

A „Budapest '95” vizsgálatban azok a felnőttek szerepeltek, akik valamikor az enyhe értelmi fogyatékosok számára létrehozott kisegítő iskolákban tanultak, s akiket az eltelt húsz év során többször is megkerestek, és akik közül mintegy 80 fő 1995-ben is fellelhető volt. Az „Életminőség '95” kutatásban azok a személyek kerültek be az értelmi fogyatékos mintába, akiket a közreműködő szakember (legtöbbször gyógypedagógus) kérdezőbiztosok értelmi fogyatékosoknak nyilvánítottak. A középsúlyos és a súlyos értelmi fogyatékosok esetében a minősítésben rejlő tévedés veszélye viszonylag kicsi, annál nagyobb azonban az enyhe értelmi fogyatékosoknak minősítettek esetében. Bármifajta szakszerű gyógypedagógiai vizsgálat lehetősége híján az enyhe értelmi fogyatékosok kategóriájába azokat soroltuk, akiket a kérdezőbiztosok nem minősítettek középsúlyos vagy súlyos fogyatékosnak, és akik korábban az enyhe értelmi fogyatékosok számára létesített oktatási intézményekben tanultak. Az „Életminőség '95” vizsgálatban az általunk használt enyhe értelmi fogyatékos minősítés tehát az iskolai gyógypedagógiai intézmények formális funkcióinak figyelembevételén és a szakember kérdezőbiztosok minősítésének kombinációján alapult (Bánfalvy 1996).

A válaszok mindkét vizsgálatban maguktól a családban élő enyhe értelmi fogyatékosoktól származnak, a többi értelmi fogyatékos esetében pedig a szülőnek, nevelőnek vagy gondozónak az illető fogyatékos személy helyzetével kapcsolatos „bemondásait” tartalmazzák.

Bár a következőkben az értelmi fogyatékosok, illetve a volt kisegítő iskolások munkavállalási, munkavégzési jellemzőit elemezzük, a fogyatékosoknak a munka világával való kapcsolatát elemezve valójában a fogyatékosok túlnyomó többségéről beszélünk, hiszen csak az igen súlyos fogyatékosok relatíve kis arányú csoportja az, amely egyáltalán nem munkaképes. A BNO-10 is úgy jellemzi még az „igen súlyosan mentálisan retardáltak” is, hogy „megfelelő ellenőrzés mellett képes a házimunka és az egyéb gyakorlati feladatok kisebb részét megtanulni” (BNO-10, 344).

A munka formális világa – a munkavállalás

A „Budapest '95” és az „Életminőség '95” vizsgálat adatai is azt mutatják, hogy – és ezt már korábban is feltárták – az enyhe, de még a középsúlyos felnőtt értelmi fogyatékosok egy része is, ilyen vagy olyan formában hivatalosan is munkavégző. Az enyhe értelmi fogyatékosoknak minősítettek nagyobbik része normál munkahelyen dolgozik. Már Keménynek az 1980-as évek elején végzett vizsgálatai is azt bizonyították, hogy a munkába állt volt kisegítő iskolai tanulók 4 százaléka nem vált be a munkakörében, „a munkatársakkal való kapcsolat ...jó és megfelelő... a túlnyomó többségnek [83 százalékal], időnként konfliktusos a vizsgáltak 16 százalékanak. A tarthatatlan helyzetűnek minősítettek aránya 1 százalék alatti. A balesetek előfordulása 7 százalékos, ezen belül a saját hibából bekövetkezett balesetek aránya mintegy 3 százalék. Ez általában megegyezik a vállalatoknál kimutatott baleseti arányokkal, egyes adatok szerint lefelé tér el ezektől” (Kemény 1985: 500).

1. táblázat

A felnőtt értelmi fogyatékosok munkavállalói státus szerinti megoszlása 1995-ben (%)

Foglalkozás	Fogyatékoság				
	Enyhe N=531	Középs. N=442	Bpenyhe N=28	Bpközéps. N=33	Bpkiseg. N=80
Nem dolgozik	43,5	68,0	2,7	6,1	
Háztartásbeli	4,6	0,2	2,7	0,0	12,7
Nyugdíjas	0,9	1,7	8,1	24,2	
Munkanélküli	2,8	1,1	13,5	15,2	16,9
Munkavállaló	48,0	28,8	73,0	54,5	70,4
Összes	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Jelölések:

Enyhe: „Életminőség '95,” enyhe értelmi fogyatékosok

Középs.: „Életminőség '95”, középsúlyos értelmi fogyatékosok

Bpenyhe: „Életminőség '95”, budapesti enyhe értelmi fogyatékosok

Bpközéps.: „Életminőség '95”, budapesti középsúlyos értelmi fogyatékosok

Bpkiseg.: „Budapest '95” vizsgálat volt kisegítő iskolásai

Az adatokból nemcsak az egyértelmű, hogy a budapestiek között magasabb arányban vannak a munkavállalók, hanem az is, hogy a formális munka világába gyakran bele sem tartoznak a vidékiek, akiknél a munkahely hiánya nem a munkanélküli státussal, hanem az egyszerű „nem dolgozik” státussal írható le. Ez a két munkaerőpiac eltérő jellegét is jelzi.

Ugyanakkor az is világosan kitűnik az országos adatokból, hogy a munkavállalás gyakorisága – részben a korábbi iskolázottsággal összefüggésben is – eltérő a családi háttér szerint. A magasabban képzett szülők gyerekei inkább képesek stabil munkahelyhez jutni, és többségében az alacsony iskolázottságúak gyerekei szerepelnek a munkanélküli munkavállalók között. Erre példának bemutatjuk a leginkább munkavállalásra képes enyhe értelmi fogyatékosokkal kapcsolatos adatokat.

2. táblázat

Az enyhe értelmi fogyatékosok munkavállalási jellemzői az apák iskolázottsága szerint („Életminőség '95”)

Foglalkozás	Apák iskolázottsága					
	Legfeljebb 7 oszt.		8 osztály		Gimnázium	Felsőfok
	fő	%	fő	%	fő	fő
Nem dolgozik	60	38,7	71	48,6	26	11
Munkavállaló	66	42,6	71	48,6	11	12
Vállalkozó	–	0,0	1	0,7	–	–
Háztartásbeli	20	12,9	1	0,7	–	–
Nyugdíjas	2	1,3	–	0,0	–	–
Munkanélküli	7	4,5	2	1,4	–	–
Összes:	155	100,0	146	100,0	37	23

Az országos adatok szerint a dolgozó értelmi fogyatékosok havi keresete igen mérsékelt, az esetek többségében 20 ezer forint alatt maradt 1995-ben. Ugyanakkor az enyhe értelmi fogyatékosok körülbelül 16 százaléka ezt meghaladó összeget keresett.

A „Budapest '95” vizsgálatban szereplő felnőtteket a vizsgálat egy korábbi szakaszában a pszichológusi szakvélemény szerint több csoportba osztották aszerint, hogy kedvező gyermekkori körülmények esetén milyen esélye lehetett volna az illetőnek arra, hogy elkerülje a kisegítő iskolát. Többek között olyan csoportot is létrehoztak, amelynek tagjai „mindenképpen elkerülhették volna a kisegítő iskolát”, illetve olyat, amelynek tagjai valószínűleg „semmiképpen nem kerülhették volna el” azt. Mi jellemzi az ezekben a csoportokba tartozók jelenlegi foglalkozását?

Mindenekelőtt azt kell figyelembe vennünk, hogy későbbi tanulmányaik során eltérő iskolai szintekig jutottak. Az „elkerülhette volna” minősítésűek mintegy 73 százaléka elvégezte a középiskolát, míg a „nem kerülhette volna el” minősítésűeknél ez az arány csak 36 százaléka körüli (ami egyébként szintén magasabb a vártnál és annál, amire az átlagos kisegítő iskolás a hivatalos várakozások szerint képes lehetett volna). Az első csoportba tartozók 36 százaléka, a második csoportban lévőknek 14 százaléka szerzett jogosítványt.

Hogyan alakult a későbbiekben az „elkerülhette volna” és a „nem kerülhette volna el” csoportba tartozó volt kisegítőiskolások foglalkozása?

3. táblázat

A volt kisegítő iskolások foglalkozási adatai 1995-ben (fő)

	Elkerülhette volna N=10 fő	Nem kerülhette volna el N=14 fő
Szaktanácsos	3	0
Betanított munkás	3	5
Segédmunkás	3	3
Egyéb	1	3
Munkanélküli	0	3

A munkanélküliség általában nagy arányban érinti a fogyatékosokat. Az okok között az iskola utáni elhelyezkedés lehetetlensége szerepel az élen, de a létszámleépítések is gyakran szerepet játszanak a munkahely elvesztésében. Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy a munkanélküli enyhe értelmi fogyatékosok negyede saját maga mondott fel a korábbi munkahelyén. A munkanélküliek között döntő többségben vannak a tartósan munkanélküliek. Nem valószínű, hogy az a fogyatékos, aki már több mint egy éve munkanélküli, a következőkben valamikor is el tudna helyezkedni.

4. táblázat

A munkanélküli fogyatékosok a munkanélküliség időtartama szerint („Életminőség '95”)

Időtartam	Fogyatékoság			
	Enyhe N=521	Középs. N=442	Bpenyhe N=38	Bp.középs. N=32
Legfeljebb 8 hét	7,2	13,0	0,0	25,0
9–26 hét	14,5	17,4	25,0	0,0
27–52 hét	17,4	8,7	0,0	0,0
52 hét –	60,9	60,9	75,0	75,0
Összes	100,0	100,0	100,0	100,0

A „Budapest '95” vizsgálat azt mutatja, hogy a munkanélküli budapesti volt kisegítő iskolások (12 fő, azaz a minta egyhatoda) között 7 nő és 5 férfi volt, ami a nemek összmintán belüli arányának (45, illetve 55 százalék) felel meg. Miközben azonban a mintában a 40 év fölöttiek aránya csak 68 százalék, ez az arány a munkanélküliek között 83 százalék. Az idősebb volt kisegítő iskolásokat tehát inkább jellemzi a munkanélküliség, mint a fiatalokat – ami a „normál” lakosság vonatkozásában is hasonló képet mutat.

A munka világába való bekapcsolódásnak a családi körülmények és motivációk, a munkaerő-piaci jellemzők, valamint az iskolai-szakmai képzettség mellett fontos feltétele a megfelelő egészségi állapot is. Az egészségkárosodások társadalmi megoszlása is ugyanolyan irányú eltéréseket mutat, mint amelyet az iskolai-szakmai képzettség megoszlása. A 80-as évek vizsgálatai szerint a rehabilitációra szoruló emberek 85 százaléka korábban fizikai dolgozó volt, és 38 százalék volt közöttük a segéd- és betanított munkások aránya. A segédmunkások között a szellemi foglalkozásúak gyakoriságának majd' hétszerese volt a rehabilitációra szoruló felbukkanása. A rokkantnyugdíjasok 50 százaléka volt korábban segéd- vagy betanított munkás (Könczei 1992). A családi és az iskolai hátrányokon túl és azokkal együtt a rossz egészségi állapot is korlátozza az emberek, de különösen a társadalom alacsony státusú csoportjába tartozók és a fogyatékosok munkavállalási lehetőségeit. A munka ugyanakkor gyakran okozója is a fogyatékosoknak, és szignifikánsan eltérő az egyes fogyatékosági típusok felbukkanási gyakorisága a munkavégzés különböző területein.

Az értelmi fogyatékosok, illetve a kisegítő iskolások számára a munkavállalási feltételek és a munkahelyi előmeneteli lehetőségek nagy része is

elsősorban abból adódik, hogy milyen iskolai-szakmai képzésben vettek részt. Az a tény, hogy a fogyatékosok, illetve a volt kiségitő iskolások iskolai végzettsége a lakossági átlagnál alacsonyabb, és nagyjából a társadalom szegény csoportjainak képzettségi szintjén áll, döntő mértékben hozzájárul ahhoz, hogy legtöbbször csak alacsony beosztású, rosszul fizetett és instabil állásokhoz juthatnak. Az „Életminőség '95” vizsgálat és a „Budapest '95” kutatás adatai szerint például a felnőtt értelmi fogyatékosok szakképzettség szerinti megoszlása a következő volt:

5. táblázat

A szakképesítés jellege (%)

Képesítés	Fogyatékosok				
	Enyhe N=531	Középs. N=442	Bpenyhe N=38	Bpközéps. N=33	Bpkiseg. N=80
Nincs szakképesítése	76,2	91,2	24,3	48,5	42,0
Betanított munkás	7,8	4,2	29,7	33,3	3,0
Szaktanulmányos	15,3	4,6	43,2	18,2	42,3
Szellemi dolgozó	0,7	0,0	2,7	0,0	12,6
Összes	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A táblázat adatai ismét azt mutatják, hogy a budapestiek számára könnyebb a szakképzettség megszerzése, és a vidék ezen a téren is hátrányban van a fővároshoz viszonyítva.

A szakképzettség megszerzésében a fentiekén túl nagy szerepet játszik az érintett fogyatékosok családi-származási háttere. A magasabban iskolázott apák gyerekeinek sokkal nagyobbak az esélyei a szakképzettség megszerzésére, mint az iskolázatlan szülői háttérrel rendelkezőknek. Az „Életminőség '95” vizsgálatban a diplomás apák enyhe értelmi fogyatékos gyerekeinek 9 százaléka még a szellemi munkára szóló szakképesítést is megszerezte.

6. táblázat

Az enyhe értelmi fogyatékosok szakképzettsége apáik iskolai végzettsége szerint („Életminőség '95”) (fő)

Szakképesítés	Apák iskolai végzettsége			
	Lefeljebb 7 oszt. N=155	8 osztály N=146	Gimnázium N=37	Felső fok N=23
Betanított munkás	4	14	8	1
Szaktanulmányos	16	23	6	5
Szellemi dolgozó	0	0	0	2

Bár a minta kicsinsége óvatosságra int bennünket a következtetéseket illetően, mindenesetre azt láthatjuk az adatokból, hogy az elkerülés esélyeire vonatkozó paraméterek mentén jelentősek az eltérések az egyes volt kiségitő iskolások csoportok jelenlegi szakmai-foglalkozási jellemzőiben. Akiket koráb-

ban úgy minősítették, hogy feltétlenül elkerülhették volna a kiségitő iskolát, azok valóban „többre is vitték” a szakmai-foglalkoztatási hierarchiában, mint azok, akik számára a korábbi vizsgálat szerint semmiképpen nem lett volna elkerülhető a kiségitő iskola.

Az izolált iskolai képzés (főleg a nyilvánvalóan fogyatékosok esetében) csökkenti a fogyatékos személyek munkavállalási aspirációit. Az izolált képzés ráadásul a nyilvánvalóan fogyatékosok esetében szűk spektrumú szakképzéssel jár együtt. Ehhez még hozzájárul a döntően alacsony társadalmi státusú csoportokból származók (főleg a kiségitő iskolát végzettek) esetében az is, hogy a családi környezet nem ösztönzi a gyerekeket a továbbtanulásra és a munkaerő-piaci karrierre, a szegény családok nem is nyújthatnak támogatást nekik a munkaerő-piaci előmenetelt megalapozó továbbtanulásban.

A fogyatékosok iránti munkaerő-piaci kereslet is alacsony. Ez egyfelől abból adódik, hogy a munkaadók nem eléggé informáltak a fogyatékosokkal kapcsolatban, és ennek nyomán félelmeik vannak a fogyatékosok által végzett munkát illetően: vagy meg vannak győződve arról, hogy a fogyatékosok feltétlenül alacsonyabb teljesítménnyel végzik a munkát, vagy azt hiszik, hogy csak nagy és speciális beruházások révén hozhatóak létre az olyan munkakörülmények, amelyek között a fogyatékosok is hatékonyan dolgozhatnak. Az sem ritka, hogy a munkaadók attól tartanak: a fogyatékosok magukra vagy másokra nézve veszélyesen dolgoznak, és könnyebben okoznak balesetet, mint az épek (lásd ennek kapcsán: Könczei 1992). Gordosné is hasonlóan vélekedik:

Köztudomású, hogy a munkába állás idején a megbélyegző megkülönböztetés még az ép, volt állami gondozott fiatalokat is sújtja. Ismert az épek idegenkedése az elmeorvosi intézetben gyógykezelt munkatársaikkal szemben is. Fokozott a közvélemény elutasítása a fogyatékos ember esetében (1975:121).

Mindazonáltal fel kell hívni a figyelmet arra, hogy más vizsgálatok tapasztalatai szerint a fogyatékos személyek számára ugyanúgy nagy jelentőségű a formális munkavégzés, mint az épeknek. A 90-es évek elejének munkanélküliségét elemezve külön is megvizsgáltam a munkaképes fogyatékos munkanélküliek jellegzetességeit (sajnos, nem volt elég nagy a minta ahhoz, hogy az értelmi fogyatékosokra külön is ki lehessen térni). A tanulmányok közül a következőket érdemes itt kiemelni. Az épek és a fogyatékosok, illetve a betegek esetében is az az eset a leggyakoribb, amikor vállalati létszámleépítés során veszítik el a munkahelyüket (37, illetve 44 százalék). Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy a fogyatékos munkanélküliek között azok vannak többségben, akik az iskola elvégzése után egyáltalán nem találtak munkahelyet, bár nem voltak lényegesen képzetlenebbek az épeknél. Miközben tehát nincs drasztikus eltérés az épek és a fogyatékosok között a munkanélküliség válás módjában, a fogyatékosok hatása mégiscsak egyértelműen kimutatható (Bánfalvy 1994).

Az „Életminőség '95” vizsgálat és a korábbi munkanélküli vizsgálatok (Bánfalvy 1994) úgy találták, hogy a fogyatékosok nem voltak lényegesen elégedetlenebbek a megelőző munkahelyükkel, nem azért váltak munkanél-

külivé, mert így a korábbinál kedvezőbb életlehetőséget reméltek volna. Ugyanakkor a dolgozó fogyatékosok közérzete lényegesen jobb, mint a nem dolgozóké, de elmarad a nem dolgozó épekétől. A fogyatékosok számára is alapvető a közérzet javulása szempontjából az, hogy legyen munkahelyük.

7. táblázat

A megkérdezettek megoszlása az alábbi kijelentésekkel egyetértők aránya szerint („Életminőség '95"")

	Munkanélküli		nem		Dolgozó		%
	fogyatékos	fogyatékos	fogyatékos	fogyatékos	fogyatékos	fogyatékos	
	fő	%	fő	%	fő	fő	%
Mindennap sokféle emberrel találkoztam	22	40	344	39	64	228	62
Egész nap van valami elfoglaltságom	29	52	502	57	95	313	85
Majdnem minden nap vannak rendszeres tennivalóim	32	58	555	63	92	313	85
Amit én csinállok, az a társadalom egészére nézve hasznos	13	23	247	28	76	265	72
A társadalom, az emberek általában megbecsülik az olyanokat, mint én vagyok	14	25	220	25	47	173	47
N=	56		881		20	368	

Láthatjuk, hogy a munkanélküli fogyatékosok közérzete volt a legrosszabb, és ők értékelték a legkevésbé megbecsültnek és társadalmilag elismertnek önmagukat.

A munka informális terepe – a háztartás

A fenti tényezőkből adódóan az értelmi fogyatékosok a munkaerőpiacon sokoldalúan hátrányos helyzetű csoportot alkotnak. Az életminőség szempontjából ugyanakkor a munkavégzés a fogyatékosok számára ugyanúgy alapvető jelentőségű, mint az épek esetében. Gazdasági jelentőségén túl ugyanis a munkavégzésnek sok-sok makro- és mikroszintű egyéni és társadalmi következménye van. Méhes szerint:

A fogyatékoság mindenkor munkaképesség-csökkenéssel jár együtt. Az ifjú viszont csak úgy illeszkedhet be a felnőttek társadalmába, ha megtanul valamilyen területen társadalmilag használható munkát végezni. A gyógypedagógia legfontosabb társadalmi feladata az, hogy csökkent munkaképességű tanulóit megtanítsa dolgozni, és munkába is helyezi őket. A munkára nevelés a gyógypedagógia legfontosabb területe, melyet már óvodás korban el kell kezdeni. A nevelési úton elért kompenzáció csak úgy tartósítható, ha azt a rehabilitáció követi (Méhes 1970:1).

A formális foglalkoztatásban részt venni nem tudó vagy erre alkalmatlan értelmi fogyatékosok azonban nem töltik tétlenül az életüket. A háztartás sokuk számára nemcsak a hasznos tevékenységek körét, hanem a napi elfoglaltságot és az önbecsülést megalapozó értelmes munkavégzést is megteremti.

Országos szinten az enyhe értelmi fogyatékosok 64 százaléka azt nyilatkozta, hogy nincs akadályoztatva a munkavégzésben. Ennek megfelelően ugyanilyen arányban nyilatkozták, hogy szabadidejükben házimunkát végeznek. A budapesti enyhe értelmi fogyatékosok 44 százaléka végez házimunkát a szabadidejében. A sokkalta akadályozottabb középsúlyos értelmi fogyatékosok fele, a súlyos értelmi fogyatékosoknak negyede végez házimunkát (a budapesti középsúlyosak között az arány 58 százalék, a súlyosak között 33 százalék). A halmozottan fogyatékosok 37 százaléka (a budapestiek 25 százaléka) nyilatkozta, hogy szokott házimunkát végezni a szabadidejében.

Összegzés

A kutatások egyik fő tanulsága az, hogy az értelmi fogyatékosok, illetve a volt kisegítő iskolások életútja és életminősége jelentős mértékben függ attól, hogy milyen az illető személyek szociológiailag leírható általános társadalmi pozíciója. A szülők és általában a család szocio-demográfiai jellemzői, a fogyatékos neme, kora, lakóhelye, iskolai végzettsége és szakképzettsége, valamint a fogyatékosokkal szembeni attitűd egymással is összefüggő rendszerben befolyásolják az egyes fogyatékosok és fogyatékoscsoportok társadalmi érvényesülési esélyeit. Még azonos mértékű értelmi fogyatékoság esetén is lényegesen eltérő társadalmi érvényesülési feltételek (iskolai karrier, munkavállalási lehetőségek stb.) adottak az eltérő szociális csoportokba tartozók számára. Mindez azt jelenti, hogy a fogyatékosok és a fogyatékosok gyógypedagógiai jellemzői az életmód, az életminőség és a munkavállalás tekintetében a szociológiai jellegzetességekkel együtt formálódnak.

Az értelmi fogyatékosok, illetve a volt kisegítő iskolások előmenetele a munka világában azonban nemcsak a személyes szociális háttérrel és az ezzel szorosan összefüggő iskolai karrierrel áll kapcsolatban, hanem a munkaerőpiaci regionális szegmensek sajátosságaival is. A budapesti munkaerőpiac lényegesen kedvezőbb formális munkavállalási feltételeket nyújt az itt élő, volt kisegítő iskolásoknak, illetve az enyhe értelmi fogyatékosoknak, mint a vidék. A vidékiek a rosszabb formális munkavállalási lehetőségeket a munka informális terepein való aktív részvételükkel próbálják kompenzálni.

A volt kisegítő iskolások nagy része problémamentesen beilleszkedett a társadalomba, van családjuk, vannak gyerekeik, és van munkahelyük. Különösen azoknak az esetében, akiket korábban a kisegítő iskolát feltétlenül elkerülhetőnek minősítettek, a sikeres szakmai-foglalkozási előrejutás és a társadalom ép tagjaiéhoz mindenben hasonló életvitel a jellemző. A korábban elmondottakon túl ezt az is mutatja, hogy az utóbbi csoport tagjainak 55 százaléka jelenleg is házas, és további 10 százaléka élt már házasságban.

Irodalom

- Bausz Márta (1989): *Kisegítő iskolát végzett fiatalok társadalmi beilleszkedése*. Családgondozói Műhely 8. FPI.
- Bánfalvy Csaba (1984): A „Budapest vizsgálat” vitaanyagának szociológiai szempontú összefoglalása. In: *Nevelhetőség és általános iskola*. Illyés Sándor szerk. II., 7–87.
- Bánfalvy Csaba (1984): Szelekció és kontraszelekció az értelmi fogyatékosok iskolai áthelyezésében. In: *Nevelhetőség és általános iskola*. Illyés Sándor szerk. IV., 191–230.
- Bánfalvy Csaba (1994): *Szebb időkre várva. Munkanélküliség és munkanélküliek Magyarországon az 1990-es években*. Budapest.
- Bánfalvy Csaba (1995): *Gyógypedagógiai szociológia*. Bárcki Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola.
- Bánfalvy Csaba (1996): *A felnőtt értelmi fogyatékosok életminősége*. Budapest.
- Berthoud, R., J. Lakey és St. McKay (1993): *The Economic Problems of Disabled People*. London: PS.
- BNO-10. *A mentális és viselkedészavarok osztályozása*. WHO-MPT, 1994.
- Csanádi Gábor, Ladányi János és Gerő Zsuzsa (1978): Az általános iskolai rendszer belső rétegződése és a kisegítő iskolák. In: *Valóság*, 6.
- Czeizel Endre, Lányiné Dr Engelmayer Ágnes és Rátay Csaba (1978): *Az értelmi fogyatékosok kóreredete a „Budapest vizsgálat” tükrében*. Budapest: Medicina.
- Disabled workers in Central and Eastern Europe*. II. O. 1994.
- Gordosné Szabó Anna (1975): *Gyógypedagógia*. Budapest.
- Gyenes Sándorné és Pajor Bertalané (1993): Utóvizsgálatok kisegítő iskolát végzett fiatalok körében. In: *Gyógypedagógiai Szemle*, 3.
- Illyés Sándor (szerk.) (1984–1990): *Nevelhetőség és általános iskola*. I–IV. Budapest: OKI.
- Illyés Sándor és Erdősi Sándor (1986): Az épek fogyatékosképe és fogyatékosokhoz való viszonya. In: *Társadalmi beilleszkedési zavarok*. Kolozsi Béla és Münnich Iván szerk., 3–57.: Bulletin VI. Budapest: TBZ–TTI.
- International Classification of Impairments, Disabilities and Handicaps*. WHO Genf, 1980.
- Jahoda, M. (1975): *Current Concepts of Positive Mental Health*. New York: Basic Books.
- Kemény Ferenc (1985): Kisegítő iskolát végzettek társadalmi beilleszkedésének néhány kérdése. In: *Az ifjúságunkért*. Sáhó Erzsébet szerk. XIII. Országos Szakmai Konferencia.
- Könczei György (1992): *Fogyatékosok a társadalomban*. Budapest.
- KSH, *A népesség egészségi állapota*. Budapest, 1989.
- Kullmann Lajos (1993): Gondolatok az életminőség értelmezéséről. In: *Életminőség-fejlesztő speciális mozgalmak a fogyatékosügyben*. Göllesz Viktor szerk., 4–17. SZMA. 9.
- Lakatos Miklós, Tóth Ildikó és Újvári József (1988): A rokkantak és fogyatékosok helyzete. In: *Statisztikai Szemle*, 8–9.
- Lévai Katalin (szerk.) (1995): Kötet az egészségkárosultokról. *Esély Füzetek*, 3. „Esély” Közösségfejlesztő és Családsegítő Szolgálat.
- Méhes József (1970): A gyógypedagógia eredményei, gondjai és távlatai. In: *Budapesti Nevelő*, 1.
- Novák Mária (1990): Munka – munkahely – rokkantság. In: *Szociálpolitikai Értesítő*, 3: 24–39.
- OMK: *Munkaerő-piaci Információk*, OMK, 1994.
- Stollár János: *A fogyatékosok (különösen az értelmi fogyatékosok) társadalmi beilleszkedési lehetőségei*. In: Gayerné et al. 1985. 2.
- Tardos Katalin (1990): Csökkent munkaképességűek a belső munkaerőpiacon. (A foglalkoztatási rehabilitáció vállalati gyakorlata). In: *Szociálpolitikai Értesítő*, 3: 40–63. o.
- Winter Zsuzsa (1990): A védett foglalkoztatás hazai története. (Különös tekintettel a célszervezetek 1980–1989 közötti évtizedére). In: *Szociálpolitikai Értesítő*, 3: 89–106.